

Ewa Wroczyńska

(Białystok)

WPLYW KAHALU TYKOCIŃSKIEGO NA POWSTAWANIE I ROZWÓJ GMIN ŻYDOWSKICH NA PODLASIU W ŚWIETLE PINKASU TYKOCIŃSKIEGO 381-566 (1621-1806)¹

Tykocin jest miastem na Podlasiu, w którym Żydzi osiedlili się najwcześniej. W 1522 r. Olbracht Gasztołd wojewoda wileński i kanclerz wielki litewski nadał przywilej grupie pierwszych osadników, określanych jako „Żydzi grodzieńscy”, co oznacza, że byli obywatelami gminy żydowskiej w Grodnie². Tykocin stanowił w tym czasie dziedziczną własność rodu Gasztołdów w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego. W przywileju z dnia 10 marca 1522 r. właściciel dóbr tykocińskich wyznaczył miejsce osiedlenia, zbudowania synagogi, założenia cmentarza, określił warunki działalności gospodarczej, wysokość i sposób płacenia podatków. Nowo przybyli Żydzi otrzymali autonomię sądową. Prawa te zostały poszerzone w drugim przywileju z 19 maja 1536 r. wydanym w Wilnie. Określono w nim szczegółowo sposoby sądzenia spraw między Żydami oraz między Żydami i chrześcijanami. Oba te przywileje potwierdził król Stefan Batory w Tykocinie 18 lipca 1576 r. uzupełniając o prawo wolności handlu. Z kolei król Władysław IV obok ogólnego przywileju

---

¹ *Pinkas kahal Tiktin 381-566. Haskamot, hachlatot we-takanot kefi shebetikan min ha-pinkas ha-mekori sze-awad be-Szoa Israel Halperin*, [Pinkas kahału tykocińskiego 381-566 (1621-1806). Postanowienia i zarządzenia skopiowane przez Izraela Halperina z oryginalnej księgi zniszczonej podczas Holokaustu], t. I: *Pinkas kahału tykocińskiego*, wyd. M. Nadav, Jerozolima 757 [1996], (przypis za A. Michałowską, *Między demokracją a oligarchią. Władze gmin żydowskich w Poznaniu i Swarzędzu*, Warszawa 2000, s. 24 i następne).

² A. Gawurin, *Dzieje Żydów w Tykocinie (1522-1795)* [praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. M. Bałabana], Żydowski Instytut Historyczny, Prace Magisterskie, 117/37, s. 4-5.

zatwierdzającego wszystkie dotychczasowe prawa Żydów w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim (15 lutego 1633 r. w Krakowie), wydał 28 lutego 1639 r. osobny dokument Żydom tykocińskim z potwierdzeniem tych wszystkich przywilejów, które stały się podstawą istnienia i działalności gminy żydowskiej w Tykocinie do 1795 r. jako autonomicznej organizacji kahalnej na wzór innych wspólnot żydowskich w Polsce i na Litwie³. Tykocin i dobra tykocińskie w ciągu XVI i XVII w. zmieniały kilkakrotnie przynależność państwową i administracyjną. Do 1542 r. w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego były własnością dziedziczną rodu Gasztołdów, następnie przeszły w posiadanie króla Zygmunta Starego, który przekazał je synowi Zygmuntowi Augustowi. Tykocin stał się ośrodkiem królewskiego starostwa i leśnictwa. W 1569 r. wraz z całym województwem podlaskim wszedł Tykocin w skład ziemi Korony. Własnością królewską pozostał do 1661 r., gdy na mocy uchwały sejmu walnego w Warszawie 13 czerwca starostwo tykocińskie wraz z miastem stało się dziedziczną posiadłością Stefana Czarnieckiego, a następnie rodu Branickich herbu Gryf (przez małżeństwo córki Stefana Czarnieckiego Aleksandry Katarzyny z Janem Klemensem Branickim). W 1709 r. sukcesję objął prawnuk Stefana Czarnieckiego syn Stefana Mikołaja Jan Klemens Branicki, ale dopiero w 1720 r. po śmierci matki Katarzyny Scholastyki Sapieżanki, dożywotniej posesorki, stał się faktycznym gospodarzem tykocińskich dóbr⁴. Po jego śmierci 9 października 1771 r. dobra tykocińskie otrzymała jako dożywocie jego żona Izabela Poniatowska (zm. w 1808 r.). W tych zmieniających się warunkach politycznych, administracyjnych i własnościowych funkcjonowała w Tykocinie gmina żydowska i rozwijało się osadnictwo żydowskie w samym Tykocinie i innych miastach oraz wsiach na obszarze dóbr tykocińskich i Podlasia.

W pierwszym półwieczu istnienia kahał tykociński znajdował się pod zwierzchnictwem macierzystej gminy grodzieńskiej i był zaliczany do gmin litewskich. Mordechaj Nadav, badacz dziejów Żydów Tykocina, uważa, że Tykocin stał się kahałem koronnym dopiero pomiędzy rokiem 1582 a 1595, pomimo wcześniejszego przyłączenia Podlasia do Korony w 1569 r.⁵ W 1580 r. została utworzona reprezentacja kahałów Polski i Litwy pod nazwą *Waad Arba Aracot* czyli Sejm Czterech Ziem, obejmujący gminy żydowskie Wielkopolski, Małopolski, Rusi i Litwy i ukształtowała się terytorialna wielostopniowa struktura organizacyjna gmin żydowskich Rzeczypospolitej: ziemstwa, okręgi i kahały na prawach ziemstwa. W ramach tej struktury funkcjonowały gminy różnej wielkości i znaczenia, klasyfikowane przez badaczy jako „kahały ziemskie”, „okręgowe”, „kahały na prawach ziemstwa”, gminy „średnie” i najmniejsze „przykahalki”⁶. Inny badacz dziejów Żydów na Podlasiu i organizacji kahalnej w dawnej Rzeczypospolitej Anatol Leszczyński uważa,

³ Sytuację prawną gmin żydowskich w Polsce i Wielkim Księstwie Litewskim, w tym na Podlasiu omówił A. Leszczyński w studium *Żydzi ziemi bielskiej od połowy XVII w. do 1795 r.*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 48-99.

⁴ A. Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006, s. 16 i 35.

⁵ M. Nadav, *Aspekty regionalnej autonomii Żydów Polskich na podstawie pinkas tykocińskiego z lat 1660 – 1795*, [w:] *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej”*, Wrocław 1991, s.75.

⁶ A. Leszczyński, *Sejm Żydów Korony 1623 - 1764*, Warszawa 1994, s. 46.

że gdy Żydzi litewscy utworzyli odrębny Sejm Żydów Litwy w 1623 r., Tykocin pozostał przy nim do 1629 r., następnie przeszedł do Sejmu Żydów Korony, gdzie w 1678 r. po długotrwałych usilnych staraniach uzyskał status stałego uczestniczenia w obradach Waadu⁷. Tykocin miał status gminy okręgowej czyli stolicy okręgu (hebr. galil Tiktin). A. Leszczyński ustalił, że w jego skład wchodziły wszystkie gminy ziemi bielskiej: Tykocin, Białystok, Boćki, Orla, Augustów, Jasionówka, Goniądz, Knyszyn i Rajgród, gminy ziemi mielnickiej: Konstantynów, Łosice, Niemirów i Rososz oraz Siemiatycze położone w ziemi drohickiej⁸. W momencie likwidacji Waadu na sejmie konwokacyjnym w 1764 r. okręgowi tykocińskiemu podlegały gminy żydowskie także w ziemi wiskiej i łomżyńskiej⁹.

Podstawowym źródłem do badania działalności kahału tykocińskiego, jego wewnętrznej struktury i funkcjonowania w ramach wspólnoty okręgu jest pinkas czyli księga kahału tykocińskiego (Pinkas kahal Tiktin) z lat 1621-1806. Jest to główny pinkas kahalny. Pinkasy czyli po hebrajsku notatniki, były księgami, do których wpisywano na zasadzie czystopisu, wszystkie ważne sprawy dotyczące działalności gmin żydowskich. Wnoszono do nich protokoły posiedzeń władz kahalnych, wyborów i różnorodnych nominacji na kahalne stanowiska i funkcje, decyzje podjęte na spotkaniach z przedstawicielami innych kahałów, decyzje podatkowe, przydzielane dzierżawy, nadania praw obywatelskich, akty kupna i sprzedaży nieruchomości, wyroki sądowe, rozporządzenia o charakterze religijnym, instrukcje i zarządzenia administracji państwowej i dominialnej. Gminy znacniejsze, wśród nich kahał tykociński, prowadziły nieraz wiele rodzajów pinkasów, w zależności od rodzaju spraw, leżących w zakresie ich działalności¹⁰.

Po I wojnie światowej w archiwum gminy żydowskiej w Tykocinie przechowywano główny pinkas kahału tykocińskiego oraz dwa pinkasy z I poł. XVIII w. prowadzone przez bractwa religijne: pinkas bractwa pogrzebowego Chewra Kadisza i pinkas głównego cechu krawców Tykocina. Wszystkie te oryginalne źródła przepadły w wyniku II wojny światowej wraz z całą spuścizną Żydów Tykocina¹¹. Niemieckie władze okupacyjne przygotowały i przeprowadziły w dniach 25 i 26 sierpnia 1941 r. zagładę całej niemal społeczności żydowskiej miasta. W synagodze utworzono magazyn mienia żydowskiego. W nie ustalonych do dziś okolicznościach wszystko uległo rozproszeniu wraz z wyposażeniem synagogi, jej skarbcem, biblioteką i archiwum¹².

Szczęśliwym trafem ocalał odpis pinkasu kahału tykocińskiego wykonany w latach 20-tych XX w. przez młodego historyka z Białegostoku Izraela Halperina, późniejszego wybitnego badacza dziejów Żydów polskich, szczególnie gmin żydowskich i funkcjonowania sejmku żydowskiego¹³. Halperin wywiózł kopię do Jerozolimy, a jej mikrofilm włączył

⁷ Ibidem, s. 71.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ A. Michałowska, op. cit., s. 23.

¹¹ A. Leszczyński, *Żydzi ziemi bielskiej*, s. 10.

¹² *Sefer Tiktin* [Księga Tykocina], red. M. Bar-Juda, Z. Ben-Nachum, Tel Awiw 1959, s. 117-126, 431-439.

¹³ M. Nadav, op. cit., s. 76; idem, *Wstęp*, [do:] *Pinkas kahal Tiktin*, tom 1, s. V.

ny został do zbiorów The Jewish National and University Library w Jerozolimie¹⁴. Uczeń Izraela Halperina Mordechaj Nadav profesor Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie podjął się w latach 80. XX w. wydania pinkasu kahału tykocińskiego na podstawie kopii użyczonej przez wdowę po Izraelu Halperinie panią Ciporę Halperin. Razem z kopią trafił do jego rąk również opracowany przez uczonego klucz nazw miejscowych. Przygotowując wydanie źródła Mordechaj Nadav dokonał rekonstrukcji treści oryginalnego pinkasu na podstawie kopii Izraela Halperina oraz wcześniejszych publikacji badaczy dziejów sejmu żydowskiego i tykocińskiej gminy żydowskiej¹⁵. W latach 1904 – 1912 Szymon Dubnow opublikował z tykocińskiego pinkasu dokumenty dotyczące działalności Sejmu Czterech Ziem. Izrael Halperin opuścił te dokumenty w swojej kopii. Włączył je natomiast do wydanej przez siebie w 1945 r. Jerozolimie kroniki Sejmu Czterech Ziem¹⁶. W okresie międzywojennym oryginalny pinkas wykorzystał, publikując niektóre jego dokumenty Abraham Gawurin w pracy magisterskiej o dziejach Żydów w Tykocinie.

Zrekonstruowany przez M. Nadava tekst pinkasu kahału tykocińskiego mieści 1010 dokumentów. Większość wpisów jest w języku hebrajskim, niewielka ilość w jidysz oraz dwa w języku polskim. Jak ustalił wydawca najwcześniejszy wpis do pinkasu nosi datę 19 dnia miesiąca adar 381 r. (wg skrótovej daty ery żydowskiej) czyli z marca 1621 r. Wpisy najpóźniejsze natomiast pochodzą z 4 dnia miesiąca elul 556 r. (wg skrótovej daty ery żydowskiej) czyli z sierpnia 1796 r. oraz 22 dnia miesiąca siwan 566 r. (wg skrótovej daty ery żydowskiej) czyli z lipca 1806 r.¹⁷ Pinkas kahalny nie był jedyną księgą prowadzoną przez władze gminy tykocińskiej. M. Nadav na podstawie wzmianek w głównym pinkasie kahalnym, zrekonstruował listę co najmniej 7 ksiąg¹⁸. Były to:

- pinkas specjalny (*pinkas ha-mejuchad*) – ustawa z grudnia 1709 r. nakazywała wypisywanie przez pisarza kahalnego do tej księgi wszystkich zarządzeń wcześniejszych i teraźniejszych wydawanych przez władze kahalne. Według profesora Nadava do pinkasu głównego przepisywano ustawy z pinkasu specjalnego. Także musiał istnieć pinkas do którego wnoszono sprawy nadania obywatelstwa gminnego tzw. chazaki oraz jeszcze kilka innych, o których nie ma wzmianek w pinkasie głównym, a które służyły jako księgi zapisów codziennej pracy kierownictwa gminy.
- mały pinkas (*pinkas katan*) – służący parnasowi miesięcznemu czyli seniorowi będącemu przywódcą gminy przez jeden miesiąc. Parnas zapisywał w nim sprawy przed wniesieniem ich do głównego pinkasu lub do pinkasu wierników (dochody i wydatki kierownictwa kahału).

¹⁴ Idem, *Aspekty regionalnej autonomii*, s. 77.

¹⁵ Idem, *Wstęp*, s. V-XXX.

¹⁶ S. Dubnow, *Sejfer Hajowel L'Nachum Sokolow* [Księga jubileuszowa ku czci Nachuma Sokołowa], Warszawa 1904, *Pinkas Waad Arba Aracot* [Kronika Sejmu Czterech Ziem], wyd. I. Halperin, Jerusaleń 1945.

¹⁷ M. Nadav, *Wstęp*, s. X.

¹⁸ Ibidem, s. XX-XXI.

- pinkas nominacji (*pinkas hitmanujot*) – wpisywano doń zarządzenia i ustawy dotyczące organizacji i przebiegu wyborów do władz, listy nominowanych do władz kahałnych i wyniki głosowania z urny wyborczej. Zdaniem M. Nadava zamieszczone w pinkasie głównym listy wybranych władz kahałnych kopiowano z tego właśnie pinkasu. Po raz pierwszy wzmianka istnieniu pinkasu nominacji pojawiła się w pinkasie głównym w 1715 r.
- pinkas wierników (*pinkas ha-neemanim*) – do tego pinkasu, jak ustalił M. Nadav, wiernicy czyli kasjerzy gminy wpisywali szczegółowo opłaty wnoszone na rzecz kahału przez osoby prywatne na podstawie szacunków dokonanych przez taksatorów, a także opłaty wnoszone przez poszczególne gminy podległe tykocińskiemu kahałowi, ustalane na spotkaniach z wysłannikami tych gmin. Ustawa z początku XVIII w. nakazywała przechowywanie pinkasu wierników w specjalnej zamkniętej skrzyni razem z pieniędzmi i zastawami kahałnymi. Do pinkasu wierników kopiowano miesięczne podsumowania dochodów i wydatków sporządzane w małym pinkasie przez miesięcznych seniorów (*parnasów*).
- pinkas rabina – służył rabinowi gminy do wpisywania spraw przez niego prowadzonych bądź zatwierdzanych. M. Nadav zwraca uwagę na fakt, że przywódcy kahału tykocińskiego korzystali z pinkasu rabina, aby potwierdzić prawo chazaki w Białymstoku i okolicznych wsiach z lat 1659-1661, ponieważ pinkas główny zaginął podczas zawieruchy wojennej.
- pinkas dajanów (*pinkas dajanim*) – był księgą prowadzoną przez osoby piastujące we władzach gminy urząd sędziego (*dajana*). Wpisywano tutaj wyroki sądowe w sprawach sprzedaży lub potwierdzenia prawa obywatelstwa we wsiach.
- pinkas mieszczan (*pinkas ha-ironim*) – prowadzony przez szamesa gminy (opiekuna synagogi, pomocnika władz kahałnych), który kopiował do pinkasu dokumenty z ksiąg miejskich dotyczące spraw między Żydami i mieszczanami. Znalazły się w nim dokumenty dotyczące wyborów do władz kahału, spotkań z przedstawicielami podległych gmin dotyczących szacunków i rozkładu podatków wewnętrznych i państwowych, spłaty długów, sprzedaży i kupna nieruchomości, zezwoleń na osiedlanie się w miastach i wsiach tzw. chazaka, rozporządzenia w sprawach obyczajowych, przebiegu uroczystości religijnych w synagogach i domach modlitwy, sposobu urządzania wesel, wyroki sądu oraz ustawy Sejmu Czterech Ziem, a także wpisywane po polsku zarządzenia i ustawy władzy dominialnej.

Omawiając treść i wartość źródłową tykocińskiego pinkasu M. Nadav podkreślił, że jest to jedyny zachowany pinkas gminy żydowskiej, która była stolicą okręgu¹⁹. Informacje znajdujące się w księdze tykocińskiego kahału odnoszą się do wszystkich dziedzin życia i działalności żydowskiej społeczności Tykocina i całego okręgu. M. Nadav wyszczególnił aż 15 zagadnień, do których znajdują się źródła w materiałach pinkasu:

¹⁹ Ibidem, s. X.

- Tykocin jako kahał główny w stosunku do kahałów i osiedli w okolicy
- Waad i miejsce Tykocina w jego strukturze i znaczenie Tykocina w Waadzie
- Wybory do władz kahałnych
- Porządki wewnątrz kahału oraz ustawy i reformy
- Przywódcy i urzędnicy oraz godności
- Kahał jako władza municypalna (obywatelstwo miejskie, chazaki)
- Rabini i przewodniczący sądu
- Niezależne sądownictwo, dyscyplina, kary
- Podatki i darowizny
- Pieniądze kahału
- Chazaki (wsie, karczmy, domy, miasta itp.)
- Handel
- Długi
- Pożyczki
- Synagoga, bejt midrasze, szalijach cibur i chazan²⁰

Szczególnie ważne miejsce zajmują dokumenty odnoszące się do stosunków kahału tykocińskiego ze skupiskami żydowskimi okręgu. Tykocińska gmina żydowska zajmowała centralną nadrzędną pozycję. Z tego wynikał też znaczący wpływ jaki kahał tykociński wywierał na powstanie i rozwój oraz życie skupisk żydowskich na Podlasiu i części Mazowsza oraz Litwy. Tykocin i podległe mu żydowskie gminy tworzyły swego rodzaju wspólnotę, określaną jako „wspólnota okręgu” (szutafut ha-galil)²¹. W świetle wpisów w pinkasie kahał tykociński sprawował pieczę nad rozdziałem podatku pogłównego wpłacanego za pośrednictwem Sejmu Czterech Ziem do Skarbu Koronnego, ustalaniem wysokości i egzekwowaniem podatków i danin wewnętrznych (w tym podatku dochodowego zwanego krupką), sposobami i terminami spłaty długów poszczególnych kahałów. Decyzje zapadały na posiedzeniach przedstawicieli kahałów wspólnoty. Delegaci kahałów należących do tykocińskiego okręgu przybywali na obrady do Tykocina. Dotyczyło to jednak tylko znacniejszych kahałów okręgu jak Boćki, Orla i Siemiatycze, które A. Leszczyński zaliczył do gmin „średnich”²². I tak na przykład jesienią 1729 r. (25 dnia miesiąca cheszwan 5490 r. ery żydowskiej) przybyli do Tykocina przedstawiciele kahału w Boćkach w celu oszacowania sumy podatku państwowego na okres dwóch lat od stycznia 1730 r. do stycznia 1732 r. Na rok przed upływem tej daty kahał boćkowski miał wysłać ponownie swoich przedstawicieli (dosłownie : wysłanników po hebrajsku: (meszulachim), aby wspólnie z władzami kahału tykocińskiego dokonali nowego oszacowania należnej sumy podatkowej. W protokole z narady zaznaczono, że warunki oszacowania podatku oraz sposobu opłaty zostały przyjęte za zgodą obu stron, przez dwóch przywódców z każdej gminy, przy

²⁰ Ibidem, s. XII.

²¹ Ibidem, s. XIV.

²² A. Leszczyński, *Sejm*, s. 71.

udziale tykocińskiego rabina²³. Podobnie przebiegało oszacowanie sum podatkowych z innymi podległymi kahałami. W 1756 r. (17 dnia miesiąca elul 5516 r. ery żydowskiej) odbyła się narada wysłanników kahału w Orli z przywódcami kahału Tykocina, na której określono wysokość do spłaty na okres najbliższych czterech lat²⁴. Wspólne ustalanie wysokości podatku państwowego z przedstawicielami gminy siemiatyckiej odbyło się w Tykocinie latem 1716 r. (21 dnia miesiąca siwan 5476 r. ery żydowskiej). Uczestniczyło w nim po dwóch przywódców z Tykocina i Siemiatycz oraz tykociński rabin Mosze Jehoszua Segal²⁵. Dziesięć lat później na początku 1726 r. (18 dnia miesiąca tewet 5486 r. ery żydowskiej) władze kahału tykocińskiego nałożyły klątwę czyli cherem na przedstawicieli kahału siemiatyckiego, za sprzeciwianie się szacunkom opłat podatkowych²⁶.

Kahał tykociński miał w ręku ważny instrument kształtowania osadnictwa żydowskiego na obszarze okręgu. Było nim nadawanie chazaki czyli prawa obywatelstwa w gminie. W praktyce oznaczało to prawo zamieszkania w danym mieście czy wsi, nabywania nieruchomości, przyjmowania dzierżaw, prowadzenia działalności gospodarczej i prawo udziału we władzach kahałnych²⁷. Na kartach pinkasu jest bardzo dużo wpisów odnoszących się do nadawania chazaki na zamieszkanie we wsiach i w miastach. Wymieniane są chazaki na prawo zamieszkania w Knyszynie, Wiźnie, Grajewie, Goniądzu, Jasionówce, Niemirowie, Zambrowie, Rajgrodzie, Augustowie, Stawiskach, Mielniku, Kolnie, Białymstoku oraz przyległych wsiach. W 1699 r. Waad Arba Aracot wydał decyzję zezwalającą władzom kahałnym Tykocina na tropienie ludzi osiedlających się we wsiach na Podlasiu bez zgody kahału²⁸. Wcześniej, w 1672 r. Waad na prośbę przywódców kahały tykocińskiego wezwał inne gminy żydowskie, aby udzieliły pomocy Tykocinowi w tropieniu ludzi osiedlających się bez prawa chazaki na Mazowszu²⁹. M. Nadav zwraca uwagę, na wysoki odsetek (55%) Żydów okręgu tykocińskiego zamieszkujących wieś w II poł. XVIII w. postulując, zbadanie rozszerzania się osadnictwa żydowskiego na Podlasiu poprzez analizę wpisów nadania chazaki w pinkasie³⁰.

Prawo osiedlenia się i dzierżawy otrzymywali nieraz ludzie należący do władz kahału tykocińskiego. Można to prześledzić na podstawie list z wynikami wyborów. I tak w 1718 r. przywódca kahału pozwolili Abrahamowi synowi Izraela Segalowi osiedlać się w dowolnej wsi i mieście Mielniku i zajmować się dzierżawami³¹. Cztery lata wcześniej tenże Abraham Segal został wybrany do zarządu tykocińskiej gminy³².

²³ *Pinkas kahal Tiktin*, t. I, nr 36, s. 16-17.

²⁴ *Ibidem*, nr 112, s. 64-65.

²⁵ *Ibidem*, nr 434, s. 289.

²⁶ *Ibidem*, nr 866, s. 579.

²⁷ A. Leszczyński, *Sejm*, s. 47; idem, *Żydzi ziemi bielskiej*, s. 91-92.

²⁸ *Pinkas kahal Tiktin*, t. I, nr 375.2, s. 253.

²⁹ *Ibidem*, nr 375.1, s. 252.

³⁰ M. Nadav, *Wstęp*, s. XIV.

³¹ *Pinkas kahal Tiktin*, t. I, nr 524, s. 381.

³² *Ibidem*, nr 449, s. 299.

Kahał tykociński sprawował w okręgu władzę religijną. Wydawał ustawy odnoszące się do porządku nabożeństw, rodzinnych uroczystości takich jak obrzezania, bar micwa, ślub i wesele. Postanowienia dotyczące praktyk religijnych w tykocińskiej synagodze zapewne były stosowane także w synagogach podległych gmin. Istniała przy tym tendencja do centralizacji praktyk religijnych i nie dopuszczania do tworzenia się samoistnych zgromadzeń modlitewnych po wsiach. W 1747 r. władze kahału zabroniły pod karą klątwy (cheremu) świątecznych modlitewnych zgromadzeń (tzw. minjanów) we wsi Lachowo i w innych osiedlach żydowskich znajdujących się w okolicznych wsiach należących do gminy żydowskiej w Stawiskach. Zakaz ten obejmował przede wszystkim takie wielkie uroczyste dni jak Rosh Ha-szana (Nowy Rok), Jom Kipur, Hoszana Raba (Wielka Hosanna) oraz Purim. Szczególny nacisk położono na zakaz zgromadzeń w Lachowie, dokąd przybywali Żydzi z pobliskich wsi. Najwidoczniej władze kahału tykocińskiego nie chciały dopuścić do powstania tam odrębnego przykahałku. Możliwość tworzenia modlitewnych minjanów czyli zgromadzeń o liczbie co najmniej 10 mężczyzn wskazuje bowiem na znaczne skupisko ludności żydowskiej w samym Lachowie i okolicznych wsiach³³. Tykociński kahał zatrudniał rabinów, kantorów, kaznodziejów i inne osoby do służby duchownej w synagogach i domach modlitwy. Miał istotny wpływ na obsadzanie stanowisk rabinów w podległych gminach. W 1659 r. władze kahału tykocińskiego ustaliły tryb obierania rabina w gminie siemiatyckiej. Obsada tego stanowiska dokonać miała się na zebraniu 21 wyznaczonych mężczyzn, po czym władze gminy siemiatyckiej miały obowiązek zawiadomić kahał tykociński o podjętej decyzji. Ponadto przywódcy gminy tykocińskiej wyznaczyli osobę, która miała uczestniczyć we wszystkich posiedzeniach w sprawie obioru rabina w Siemiatyczach³⁴.

Wielka Synagoga w Tykocinie była głównym ośrodkiem życia religijnego całego okręgu. Żydzi z innych miast przybywali na święta, by uczestniczyć w uroczystych zgromadzeniach, wspierając przy tym znacznymi darowiznami synagogę i kahał tykociński. W 1742 r. przed końcem żydowskiego roku religijnego w miesiącu elul (sierpień/ wrzesień) bractwo zrzeszające rzemieślników ze Stawisk ofiarowało do tykocińskiej synagogi Zwój Tory (Sefer Tora), zapewne w kompletnym ubraniu z warunkiem, że członkowie bractwa przybywający do Tykocina będą mieli przywilej publicznego czytania z tego Zwoju Tory na bimie tykocińskiej synagogi w szabaty i święta. W zamian za to bractwo co roku miało zapłacić tykocińskiemu kahałowi jeden czerwony złoty³⁵. Podobny dar w postaci Zwoju Tory ze srebrnymi ozdobami ofiarował synagodze tykocińskiej Aleksander Zusman z gminy w Choroszczy³⁶.

Stosunki kahału Tykocina z kahałami należącymi do tykocińskiego okręgu w świetle wpisów zamieszczonych w pinkasie nie były wolne od napięć. Szczególne miejsce zajmuje

³³ Ibidem, nr 101, s. 57.

³⁴ Ibidem, nr 684, s. 476-477.

³⁵ Ibidem, nr 100, s. 56-57.

³⁶ Ibidem, nr 494, s. 344.

tu spór Tykocina z Grodnem o zwierzchnictwo nad kahałami Zabłudowa, Gródka, Choroszczy i Wasilkowa, które ciążyły ku Grodnu. W tej sprawie zastały wydane liczne ustawy i rozporządzenia Waadu Arba Aracot, zamieszczone w pinkasie. Zagadnienie to stało się przedmiotem rozpraw Szymona Dubnowa, Izraela Halperina, Abrahama Gawurina, Anatola Leszczyńskiego i Mordechaja Nadava³⁷. Na kartach pinkasu odzwierciedlony został także konflikt z kahałem siemiatyckim, pragnącym zrzucić z siebie władzę gminy tykocińskiej. Na tle szacunków podatkowych dochodziło między kahałami Tykocina i Siemiatycz do wielu sporów na przestrzeni kilkudziesięciu lat, począwszy do 1688 r. Niejednokrotnie kary i upomnienia kierował pod adresem przywódców gminy siemiatyckiej także Sejm Czterech Ziem. A. Gawurin upatrywał w tym dążenie kahału Siemiatycz do zrzucenia zależności od Tykocina³⁸. Niejednokrotnie przywódcy Waadu kierowali listy, odezwy i ustawy mające na celu umocnienie hegemonii Tykocina wśród kahałów okręgu.

W zapisach znajdujemy przykłady współpracy władz kahałnych Tykocina z kahałami nie należącymi do okręgu tykocińskiego, wśród nich z Międzyrzecem Podlaskim. Międzyrzec Podlaski, tak jak Ciechanowiec i Ołyka na Wołyniu był gmina samodzielną, podlegającą Sejmowi Żydów Korony, bez prawa uczestnictwa swoich przedstawicieli w obradach sejmu. Kahał miejscowy miał władzę sądowniczą nad Żydami osiadłymi w okolicznych wsiach³⁹. Kahały Tykocina i Międzyrzecza współpracowały ze sobą o czym świadczy powierzenie w 1657 r. Jehudzie ben Perc z kahału międzyrzeckiego bardzo ważnej funkcji sztaclana (syndyka) w Tykocinie⁴⁰. Został on przyjęty na dwa lata na warunkach, jakie obowiązywały jego poprzedników, z tygodniową ustaloną pensją⁴¹. Trzydzieści lat później, w latach 1688, 1690 i 1691, kiedy osadnictwo żydowskie rozwinęło się znacznie we wsiach, kahał międzyrzeczki próbował rozciągnąć władzę nad osiedlami w okolicach Mielnika⁴².

W świetle pinkasu czyli księgi kahału tykocińskiego Tykocin jawi się jako centralny silny ośrodek władzy kahałnej rozciągającej się na wszystkie skupiska żydowskie na Podlasiu. Zawdzięcza to przede wszystkim statusowi gminy okręgowej w strukturze Sejmu Żydów Korony (Waad Arba Aracot). Przedstawiciele Tykocina brali udział w obradach sejmu oraz wpływali na jego decyzje. Władze Tykocina decydowały o finansach gmin w okręgu, wysokości i rozdziale podatków państwowych (pogłównie), miały wpływ na podatki wewnętrzne, a przede wszystkim decydowały o charakterze osadnictwa żydowskiego w miastach i wsiach Podlasia, przez udzielania prawa obywatelstwa czyli chazaki. Równie

³⁷ A. Gawurin, op. cit., s. 110, 115; M. Nadav, *Aspekty regionalnej autonomii*, s. 77; A. Leszczyński, *Spór pomiędzy kahałami Grodna i Tykocina o hegemonię nad skupiskami żydowskimi pogranicza Korony z Litwą w XVII w.*, cz. I, „Biuletyn ŻIH” 126-127 (1983), s. 85-95; cz. II, „Biuletyn ŻIH” 129-130 (1984), s. 135-151.

³⁸ A. Gawurin, op. cit., s. 123-126.

³⁹ A. Leszczyński, *Sejm*, s. 75

⁴⁰ Sztadlan był swego rodzaju pełnomocnikiem władz kahałnych w kontaktach z urzędnikami wojewody czy starosty, duchownymi, szlachtą i władzami miejskimi, załatwiał w imieniu kahału różne sprawy jak pożyczki, kupno ziemi czy dzierżawy. Musiał być osobą poważaną i zaufaną, znającą język i obyczaje świata nie żydowskiego. A. Michałowska, op. cit., s. 56.

⁴¹ *Pinkas kahal Tiktin*, t. I, nr 165, s. 103.

⁴² Ibidem, nr 309.1, s. 196, nr 310.1, s. 198, nr 311, s. 199; A. Gawurin, op. cit., s. 120-121.

ważna jest pozycja kahału tykocińskiego jako ośrodka życia religijnego. W warunkach, gdy w życiu wewnętrznym gminy żydowskie rządziły się prawem talmudycznym, wywodzącym się ze starożytnej Judei, życie całych społeczności i poszczególnych jednostek oparte było na zasadach wiary mojżeszowej. Stąd też takie instytucje jak synagogi, domy modlitwy (bejt midrasze), łaźnie rytualne czy cmentarze miały wielkie znaczenie. Ciekawą rzeczą byłoby zbadanie oddziaływania religijnych instytucji kahału tykocińskiego na życie religijne Żydów w innych miastach Podlasia. Szczególnie działalność wybitnych rabinów, prowadzących jeszyboty czyli akademie talmudyczne, miała wpływ na duchowość Żydów na Podlasiu. W oparciu o inne źródła, takie jak inwentarze miast i dóbr, ikonografię, księgi pamięci gmin żydowskich czy też zabytki architektury i sztuki można uchwycić zasięg i charakter oddziaływania kahału tykocińskiego na Podlasiu, części Mazowsza i Litwy.

Funkcjonowanie „wspólnoty okręgu” i jej wpływ na kształtowanie się obrazu życia społeczności żydowskiej Podlasia doczekało się w historiografii różnych ocen. Zarówno A. Gawurin jak i A. Leszczyński postrzegali wspólnotę okręgu jako dyktatorską władzę kahału Tykocina, dążącego za wszelką cenę do utrzymania hegemonii, nawet wbrew interesom i woli podległych kahałów. Odmienny punkt widzenia przedstawia M. Nadav, który we wspólnocie dostrzega dobrze działający organizm, oparty na zasadach prawa talmudycznego, gdzie wspólnota oparta jest na zasadach solidarnego udziału w zyskach i wydatkach, wzajemnego wspierania się i ochrony⁴³.

Żydowska tradycja zapisana po II wojnie światowej w księdze pamięci „Sefer Tiktin” (Księga Tykocina) określa Tykocin jako „miasto i matkę w Izraelu”, co w języku hebrajskim oznacza metropolię. W tej też tradycji tykocińscy Żydzi aż do samego końca tytułowani byli zaszczytnym mianem *jachsanej Tiktin* czyli *wielmożnych szlachetnie urodzonych panów tykocińskich*⁴⁴. Rzeczywistość, jaką odkrywamy na kartach starodawnego pinkasu wydaje się być tej tradycji uzasadnieniem.

⁴³ M. Nadav, *Aspekty regionalnej autonomii*, s. 78.

⁴⁴ *Sefer Tiktin*, „I powiedz swojemu synowi”- słowo od redakcji bez numeracji.

Ewa Wroczyńska

THE SIGNIFICANCE OF THE TYKOCIN QAHAL
(AUTONOMOUS JEWISH COMMUNITY) ON THE FORMATION
AND DEVELOPMENT OF JEWISH COMMUNITIES THROUGHOUT
PODLASIE IN LIGHT OF TYKOCIN PINKAS 381-566 (1621-1806)

SUMMARY

In light of pinkas, or the book of Tykocin Qahal, Tykocin emerges as a strong central qahal power that extended to all Jewish communities in Podlasie. This is primarily due to the status of the regional municipality in the structure of the Council of the Jews of the Polish Kingdom (Waad Arba Aracot). Tykocin representatives participated in the deliberations of the Council, and influenced its decisions. Tykocin authorities made decisions about municipal finances in the district, the amount and distribution of state taxes (poll tax), had an impact on internal taxes and, above all, determined the nature of Jewish settlement in the towns and villages of Podlasie by granting citizenship and permission to own land. Equally important was the position of Tykocin Qahal as a center of religious life. In a situation where the inner life of Jewish communities was governed by Talmudic law derived from ancient Judea, the lives of entire communities and individuals was based on the principles of the Mosaic faith. Hence, institutions such as synagogues, prayer houses (Beth Midrash), ritual baths and cemeteries were of great importance. It would be interesting to examine the impact of Tykocin Qahal religious institutions on Jewish religious life in other cities of Podlasie. In particular, how the activities of prominent rabbis, leading yeshivas or Talmudic academies had an influence on the spirituality of Podlasie Jews. Based on other sources such as city and estate inventories, iconography, Jewish community memory books, architecture and art, it is possible to capture the scope and nature of the impact of the Tykocin Qahal on Podlasie and parts of Mazovia and Lithuania.

Translated by Lech Czerski & Sheila Callahan

